

УДК 328.18:005.35

К. І. Величко, студент Інституту
“Вища школа державного управління”
Національної академії державного управління
при Президентіві України

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, БІЗНЕС І ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Проаналізовано особливості співпраці громадянського суспільства, бізнесу і держави в системі демократичних взаємовідносин. Актуалізовано основні моделі взаємодії влади, бізнесу і суспільства: соціальне партнерство, діалог, корпоративна соціальна відповідальність, державно-приватне партнерство. Розкрито можливості реалізації в Україні концепції тристороннього партнерства.

Ключові слова: громадянське суспільство; держава; бізнес; взаємодія; партнерство; соціальна відповідальність.

The features of cooperation between civil society, business and government in the system of democratic relations are analyzed. The main models of cooperation between government, business and society are updated: social partnership, dialogue, corporate social responsibility, public-private partnership. The possibility of implementation of the concept of trilateral partnership in Ukraine is revealed.

Key words: civil society; government; business; teamwork; partnership; social responsibility.

Постановка проблеми. Проблема взаємовідносин громадянського суспільства, бізнесу і держави є однією з ключових у процесі розвитку демократії. Ці три складові тісно пов'язані, адже громадянське суспільство може якісно розвиватися лише завдяки розвиненій вільноринковій економіці, представленій сектором бізнесу, демократично обраній публічній владі, а також добровільним громадянським інституціям, до яких входять передусім громадські організації.

Таким чином, нині в Україні існує гостра потреба ефективного об'єднання зусиль і запровадження нових механізмів залучення громадськості та бізнесу до процесу створення стратегії розвитку держави, оскільки саме відсутність сформованого та відповідального громадянського суспільства й позитивних прикладів державно-приватного партнерства – один із найсуттєвіших недоліків українського суспільства, що, своєю чергою, породжує недовіру до органів державної влади та їх рішень. Результатом упровадження реформи державного управління в Україні має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики [1].

На жаль, поки що недостатньо чітко визначені механізми управління перетвореннями відносин держави і бізнесу в контексті стимулювання соціально-економічного

© К. І. Величко, 2016

розвитку [2]. З огляду на це дослідження формування та реалізації механізмів взаємодії держави, громадянського суспільства й бізнесу надзвичайно актуальні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу взаємодії державних, громадських і бізнес-інститутів у контексті формування сучасних тенденцій світової економіки присвячено праці таких учених, як: Бержанір, В. Варнавський, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Гесць та ін. Водночас окремих інтерес викликають дослідження А. Приятельчука (особливості функціонування таких інституцій, як держава, громадянське суспільство й бізнес) [3, 230–235]; О. Труша (взаємодія держави, суспільства та бізнесу) [4]; В. Костицького (питання партнерства правової держави і суспільства в умовах глобалізації) [5]; Ф. Узунова (види взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління) [6]; О. Пухкала (взаємовідносини влади та бізнесу в контексті формування основ громадянського суспільства в Україні) [7, 192–198]; С. Телешуна (взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики) [8].

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Аналізуючи взаємовідносини держави та суспільства у країнах з перехідною економікою під кутом зору демократичних перетворень, сучасні аналітики схильні тлумачити останні не як самоціль, а як загально визнаний соціально-політичний механізм підвищення рівня та якості життя людей. Відповідно до такого підходу С. Головаха та Н. Паніна пропонують оцінювати дієвість процесів демократичного реформування суспільства і держави за критеріями ефективності, які містять три складові: ефективність економічної політики, яку можна виміряти ступенем підтримки населенням соціально-економічних реформ, зростанням матеріального добробуту людей і розширенням можливостей реалізації їхнього трудового потенціалу; ефективність перетворення політико-правової системи, яка відображена в підтримці політичних реформ, і демократично обраної влади на основі затвердження в державі демократичних прав і свобод, законності, правопорядку, політичної стабільності, міжнародної та конфесійної злагоди; ефективність соціальної політики, яка безпосередньо вимірюється поліпшенням соціального самопочуття, психологічного і фізичного стану (здоров'я) людей на основі розширення доступу до благ сучасної цивілізації в головних сферах життєдіяльності [9, 14–15].

Мета статті – дослідити теоретичні та прикладні аспекти процесу взаємодії громадянського суспільства, бізнесу і держави в системі демократичних взаємовідносин. Відповідно, як окремі завдання визначено: аналіз сучасних механізмів ефективної взаємодії держави, суспільства і бізнесу, виокремлення спільних і суперечливих елементів їх взаємовідносин; установлення сутності й особливостей такої взаємодії, дослідження сучасного стану і перспектив розвитку в Україні тристороннього партнерства.

Виклад основного матеріалу. Форми реалізації держави, економіки та суспільства, як зазначає у своєму дослідженні О. Труш, характеризуються не тільки власними особливостями, але й “накладаються” одна на одну, проте при цьому має зберігатися певний баланс взаємодії ключових інститутів країни: держави, суспільства, економіки, соціально-організаційних інститутів. У стратегічному плані стоїть завдання створення цивілізованої системи взаємодії влади і бізнесу із взаємною підтримкою, високим рівнем довіри і збігом стратегічних інтересів у розв'язанні найважливішої історичної проблеми – становленні України як цивілізованої, сучасної, ефективної, культурної та високо-розвиненої країни [4, 9].

Водночас, як зазначає у своєму дослідженні В. Костицький, нині ми змушені говорити про нову соціальну роль держави, пов'язану з поширенням ліберальної демок-

ратії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя. Сучасна держава вимушено стає елементом громадянського суспільства, втрачає можливість домінувати над ним або ж займати позицію стороннього спостерігача, що обумовлено як глобалізаційними процесами в економіці, так і особливостями розвитку соціуму [5, 5].

Головними чинниками розвитку демократичної держави є громадянське суспільство з високорозвиненими правовими відносинами та вільна економіка, що дає можливість для успішного функціонування бізнесу. В узагальненому трактуванні суспільство розглядається як сукупність людських індивідумів, які об'єдналися для: задоволення “соціальних інстинктів” (Аристотель); контролю над своїми діями (Гоббс, Руссо); реалізації дії якогось певного абстрактного закону формування складних і гармонійних систем (Кант); досягнення всебічного переплетіння (залежності) усіх від усіх (“громадянське суспільство” Гегеля); реалізації якісної визначеності суспільного життя у його порівнянні з природою (Маркс). Таким чином, ознаки суспільної діяльності людей – як окремо, так і разом узяті – мають характер або соціальної, або економічної, або владної дії [10, 4–22].

Слід зазначити, що межі сфер, які належать одночасно ключовим елементам конфігурації “держава – суспільство – економіка”, розміті та їхній зв'язок можна коротко описати так.

1. Держава регулює і стимулює економіку, сприяє організації суспільства.
2. Економіка формує можливості й визначає міць держави, формує економічні інтереси суспільства.
3. Суспільство вдосконалює й “виховує” державу, визначає цілі та обмеження для бізнесу [8, 6].

Для кращого розуміння їх взаємодії потрібно зупинитись на особливостях окремих понять. Зокрема, *громадянське суспільство* становить сукупність різноманітних форм соціальної активності населення та його самоорганізації, що відображає реальний розподіл функцій держави та суспільства в соціальній сфері, а також передбачає рівноправність різних форм власності, діяльність різних неформальних громадських об'єднань, інституцій місцевого самоврядування, недержавних засобів масової інформації тощо. Важливо те, що соціальна сфера відводить чільне місце сім'ї, об'єднанням за інтересами та навчанню. Саме тут формується громадська думка, розв'язуються суспільні конфлікти і, зрештою, відбувається інституційне оформлення інтересів, що виникають у суспільстві. Існування громадянського суспільства також передбачає свободу думки, совісті, слова, самостійність і незалежність від державних структур.

Формування першої чіткої системи взаємовідносин держави і громадянського суспільства пов'язують з ім'ям відомого англійського філософа Т. Гоббса (1588–1679). У праці “Левіафан” (1656) Т. Гоббс вперше ввів у науковий обіг поняття “громадянське суспільство”, яке ототожнювалося з терміном “держава”. Таким чином, Т. Гоббс, по суті, вперше показав неполітичну самоорганізацію громадянського суспільства, яка ґрунтується на користолюбстві й договорі, в політичних кордонах держави, закладаючи цим основи дуалізму держави та громадянського суспільства, що існує й донині [8, 15].

При цьому зазначимо, що у сучасній політичній науці сформувалися три підходи до співвідношення громадянського суспільства і держави.

1. Держава і громадянське суспільство – збіжні (конвергентні) соціальні системи.
2. Держава і громадянське суспільство – такі, що розрізняються (дивергентні), соціальні системи: первинною (провідною) є держава, яка контролює громадянське суспільство.

3. Держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідним є громадянське суспільство, а держава щодо нього виконує службову (підпорядковану) роль [11, 38–40].

Отже, у демократичних країнах громадянське суспільство виступає в ролі партнера держави у розв'язанні соціальних і суспільних проблем. Держава бере на себе зобов'язання створити сприятливі правові умови для діяльності організацій громадянського суспільства, забезпечує значну частину фінансування їх діяльності (наприклад, у країнах Євросоюзу 40–60 % загального доходу організацій громадянського суспільства становить державне фінансування) та залучає до надання соціальних послуг (у Німеччині 60 % гарантованих державою соціальних послуг надаються неурядовими організаціями). Одним з головних принципів взаємовідносин між владою і людиною є зворотний зв'язок, що дає громадянському суспільству можливість постійно впливати на владу. Наприклад, у Швейцарії суспільство і влада єдині в бажанні зберегти нейтралітет держави. А у Швеції політики готові подумати про вступ до НАТО, перехід на євровалюту, але вимушені зважати на громадську думку, що тяжіє до збереження нейтралітету.

Якщо розглядати досвід європейських країн, слід зазначити, що там об'єднання громадян у структури громадянського суспільства відбувається на основі загальних цінностей. Цілі неурядових організацій багато в чому визначають і методи їх досягнення залежно від переваг, які має в розпорядженні кожна група інтересів. У представників бізнесу це гроші, зв'язки, контроль над значною частиною ЗМІ, у профспілок – масовість, в інтелігенції або релігійних співтовариств – моральний авторитет тощо.

Своєю чергою, держава та громадянське суспільство в цілому зацікавлені в тому, щоб кожна бізнес-структура набула статусу організації, орієнтованої на стійкий розвиток. Як наука, так і практика переконують, що на стійкий розвиток можуть розраховувати лише організації, які здатні й готові до виконання своїх морально-духовних обов'язків і правових норм в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах, життєво важливих для розвитку економіки і суспільства. Таким чином, інтереси суспільства, держави та бізнесу часто вирішуються завдяки державно-приватному партнерству (ДПП) як системі взаємодій і співробітництва між структурами бізнесу та державними органами, організаціями, підприємствами з питань задоволення потреб суспільства, котра формується на довгостроковій і взаємовигідній основі об'єднання ресурсів та чіпкому розподілі повноважень, відповідальності та ризиків [8, 31].

У деяких країнах використовується поняття публічно-приватного партнерства, що співвідноситься виключно з концесією, фінансування інфраструктури на концесійних засадах є загальноприйнятною практикою у Великій Британії, Франції, Італії та Іспанії [8, 29].

Отже, вплив бізнесу на систему демократичних взаємовідносин і соціально-економічного розвитку країни не обмежується лише створенням робочих місць, матеріальних цінностей і примноженням прибутку, як вважалось раніше. Нині бізнес стає активнішим у соціальному житті міста, регіону та держави. Така тенденція пов'язана зі зростанням інтернаціоналізації виробництва товарів і послуг.

Сучасні фірми і корпорації все більше набувають рис глобальних мережних організацій з яскраво вираженою корпоративною культурою і корпоративною соціальною відповідальністю. Провідні ТНК – більші утворення, ніж середні за розмірами держави, тому їх вплив на розвиток держави і суспільства важко переоцінити. У ситуації, коли частина суспільства відчуває брак коштів, а деяка частина – їх надлишок, може зрости невдоволення та негативні настрої (така ситуація зараз чітко простежується в Україні).

Саме тому соціальна відповідальність бізнесу дозволяє отримати взаємовигідні інвестиції та вибудувувати довгострокову політику співпраці як на рівні галузі, так і в системі взаємодії “державна – бізнес – суспільство”.

Корпоративна соціальна відповідальність у найзагальнішому, примітивному тлумаченні – це раціональний відгук організації на систему суперечливих очікувань зацікавлених сторін (стейкхолдерів), що спрямований на стійкий розвиток компанії; це відповідальність тих, хто приймає бізнес-рішення, перед тими, на кого ці рішення спрямовані. За своєю суттю корпоративна соціальна відповідальність – це імplementований у корпоративне управління певний тип соціальних зобов’язань (здебільшого добровільних) перед працівниками, партнерами, державою, інститутами громадянського суспільства та суспільством у цілому [12, 5–26].

Відтак поняття суспільної відповідальності бізнесу нерозривне з поняттям відповідальності держави перед бізнесом за створення умов для зміцнення конкурентоспроможності національних компаній, заохочення їхнього розвитку. Регламентуючи й обмежуючи інтереси підприємницького співтовариства, держава тим самим виконує одну зі своїх основних функцій та обов’язків – узгодження інтересів усіх спільнот для досягнення спільних цілей. Але й надмірне втручання держави в справи бізнес-співтовариства також негативно позначається на інтересах суспільства. Реакцією бізнесу на неправомірне втручання держави у сферу економічної діяльності, як правило, стає зниження ділової активності, відхід у тінь, вивезення капіталу за кордон, що призводить до падіння темпів економічного розвитку [2, 18–21].

Зазначимо, що тепер в Україні склалася ситуація, коли держава, бізнес і громадянське суспільство довгий час розвивалися паралельно, а відтак гостро постало питання їх ефективної взаємодії та кооперації для розв’язання суспільно важливих проблем. На нашу думку, дуже яскраво підтверджує необхідність реформ у напрямі взаємодії держави і бізнесу позиція України за індексом економічної свободи, який оцінює рівень лібералізації взаємодії держави і бізнесу та порівнює обмеження і перешкоди на шляху економічної діяльності, до яких вдаються уряди різних країн. За цим індексом, Україна належить до групи країн з невеликою (репресивною) економікою. За даними 2015 р. Україна посідає 162-ге місце з 178 країн, у звіті минулого року вона посідала 155-те місце. Україна перебуває на останньому місці із 43 країн Європи, її загальний бал нижчий, ніж загалом у світі [13].

Якщо ж говорити про соціальну відповідальність бізнесу в Україні, то зауважимо, що це явище досить нове, але все ж перспективне. Головною перешкодою у здійсненні програм із соціальної відповідальності для бізнес-структур України є брак коштів, податковий тиск і недосконалість нормативно-правової бази щодо сприяння реалізації соціальної відповідальності, недостатність інформації та досвіду в процесі впровадження заходів із соціальної відповідальності, відсутність державних і недержавних громадських організацій, які б могли допомогти. За статистикою в Україні майже третина громадських організацій зовсім не співпрацює з бізнесом. Реалізувати соціальні прагнення бізнесу, інтереси держави та потреби громадянського суспільства найкраще через механізм соціального партнерства.

Таким чином, механізм соціального партнерства в Україні можна реалізувати в таких моделях:

- просвітницькі акції з використанням засобів соціальної реклами (модель має на меті привернення уваги максимально великої кількості громадян до певної проблеми);
- цільові соціальні програми (у програмах беруть участь бізнес, органи місцевого самоврядування, соціальні установи різних рівнів і громадськість);

– комплексна програма розвитку територій (найскладніша модель соціального партнерства влади, бізнесу та інститутів громадянського суспільства, що передбачає наявність налагоджених ліній комунікацій) [7, 192–198].

Не менш важливе значення для розвитку громадянського суспільства в Україні та його впливу на політичну систему й бізнес-еліту має законодавче закріплення статусу легального лобювання групових інтересів. Відсутність такого закону дозволяє політикам лобювати інтереси фінансово-промислових груп, а також власного бізнесу. В розробці закону необхідно враховувати досвід високорозвинених країн. Серйозні виклики для діалогу між представниками державної влади та інституціями громадянського суспільства постали у зв'язку з глибокою суспільно-політичною кризою наприкінці 2013 – на початку 2014 рр., в окремих форматах фактично звівши його нанівець. Цілеспрямоване усування громадського сектора від важелів впливу на прийняття рішень у країні не демократичне. Небезпечних масштабів набула у 2013 р. тенденція ігнорування зобов'язання проводити консультації з громадськістю щодо питань, які становлять винятковий суспільний інтерес, і ми всі побачили, до чого це призвело.

Водночас громадський сектор в Україні не завжди користується наявними механізмами. Наприклад, відповідно до даних урядового веб-порталу “Громадянське суспільство і влада”, щодо абсолютної більшості проектів нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади рекомендацій громадськості в електронному режимі або немає, або вони надані в мінімальній кількості. Це пояснюється тотальною зневірою українського суспільства в те, що його думка може враховуватись у прийнятті важливих рішень [14].

Як висновок доречно навести вислів керівника представництва фонду Конрада Аденауера в Україні Ніко Ланге: “В Україні досі поширене певним чином викривлене уявлення про громадянське суспільство: з одного боку, є “хороші” – громадянське суспільство, з іншого – “погані” – держава і підприємці... Потрібно усвідомити, що всі організації громадянського суспільства представляють партикулярні інтереси і саме в цьому суть плюралістичного суспільства. Питання в тому, як ці інтереси репрезентуються та вносяться в політичний процес. У цьому контексті Україна потребує змін як в органах держуправління, так і в напрямі думок самого громадянського суспільства” [11, 38–40].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, у держави, бізнесу і громадянського суспільства в умовах демократії є спільні цілі та завдання, спрямовані на процвітання суспільства. Якщо створюються сприятливі умови для переходу від взаємної конфронтації до партнерства і взаємовигідної співпраці, то це може стати своєрідним алгоритмом зниження напруження соціальних та інших конфліктів у суспільстві.

У ході дослідження було виявлено, що основними сучасними економічно та соціально ефективними моделями взаємодії влади, бізнесу і громадянського суспільства можуть бути соціальне партнерство, корпоративна соціальна відповідальність, діалог, державно-приватне партнерство, лобізм. Механізми взаємовідносин держави, бізнесу і суспільства мають ґрунтуватися на єдиній економічній, політичній та соціальній стратегії держави, інституціоналізації взаємовідносин підприємницьких структур, суспільства й органів влади.

Для досягнення реальних позитивних зрушень у відносинах між урядовими, неурядовими громадянськими та комерційними організаціями українцям слід змінити свою пасивну позицію на активну громадянську участь у процесах формування демократичної держави.

Перспективними у даному напрямі мають стати дослідження механізмів забезпечення відкритості державної політики, за якої державна влада мусить чесно і недвозначно проголосити свої пріоритети у сфері економічної політики та відносин з бізнесом. Таким чином, формуватиметься певний економічний діалог, в якому і держава, і бізнес спільно потребують скоординованих змін, спрямованих на створення у суспільстві атмосфери взаємної довіри.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020” [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Офіц. веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Бержанір А. Л. Становлення взаємодії влади, бізнесу і суспільства в ринкових умовах / А. Л. Бержанір // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 18–21.
3. Приятельчук А. О. Держава, громадянське суспільство і бізнес / А. О. Приятельчук // Гілея: науковий вісник. – 2012. – Вип. 64 (№ 9). – С. 230–235.
4. Труш О. О. Єдність та суперечності взаємодії держави, суспільства та бізнесу [Електронний ресурс] / О. О. Труш, А. А. Митник // Державне будівництво. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_6
5. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Костицький В. В. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/socpr/2011_1/Kostickiy.pdf
6. Узунов Ф. В. Види взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління [Електронний ресурс] / Ф. В. Узунов // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 8. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=611>
7. Пухкал О. Г. Взаємовідносини влади та бізнесу в контексті формування основ громадянського суспільства в Україні / О. Г. Пухкал // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4. – С. 192–198.
8. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розробка / авт. кол.: С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. – К. : НАДУ, 2013. – 44 с.
9. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін [Електронний ресурс] / НАН України: Інститут соціології. – Режим доступу : <http://www.osa.com.ua/arc/ukrmonit.pdf>
10. Геєць В. М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В. М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 10. – С. 4–23.
11. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Політологія. – 2012. – Т. 182. – Вип. 170. – С. 38–40.
12. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А. М. Колот // Економічна теорія. – 2013. – № 4. – С. 5–26.
13. Україна в рейтингу економічної свободи–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainiansinmd.wordpress.com/2015>
14. Громадянське суспільство і влада – урядовий інформаційно-комунікаційний ресурс [Електронний ресурс] / Громадянське суспільство і влада : урядовий веб-сайт. – Режим доступу : http://www.civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article